

1986

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ HUMAN RIGHTS ASSOCIATION

Necatibey Cad. 82/11-12,
Kızılay – Ankara
Tel: 00 90 312 230 35 67-68-
69
Faks: 00 90 312 230 17 07
E-mail: posta@ihd.org.tr,
<http://www.ihd.org.tr>

31 Ağustos 2021

2020 YILI TÜRKİYE İNSAN HAKLARI İHLALLERİ RAPORU

Covid 19 Salgını ve Kalıcı OHAL Rejimi Altında İnsan Haklarını Savunmak

Halen etkisini sürdüren pandemi (Koronavirüs pandemisi) 2020 yılına damgasını vurmuştur. Denilebilir ki, 1919-1920 yıllarında görülen İspanyol gribinden neredeyse 100 yıl sonra tüm dünyayı sarsıcı bir şekilde etkileyen bir pandemi dönemi yaşanmaktadır. Bu dönem ülkelerin yönetildiği rejimlerin karakterini iyice ortaya çıkarmış ve Türkiye gibi ülkelerin daha otoriter bir anlayışa yönelmesiyle sonuçlanmıştır.

24 Temmuz 2015 tarihinde başlayan silahlı çatışmalar ve devamında 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe teşebbüsü gerekçe gösterilerek 20 Temmuz 2016'da başlatılıp 19 Temmuz 2018 tarihinde sona erdirilen OHAL (Olağanüstü Hal Uygulaması) çıkarılan 7145 sayılı kanunla kalıcı hale getirilmiştir. Türkiye bugün OHAL rejimi özelliği taşıyan otoriter bir dönemi yaşamaktadır. OHAL koşullarında yapılan ve 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilen Anayasa değişikliği ile rejim değiştirilmiş ve bu rejim "Türk Tipi Başkanlık Modeli" veya "Cumhurbaşkanlığı Kabinesi" gibi isimlerle adlandırılmıştır. Bu rejimin tipik özelliği otoriter bir yönetim anlayışı olmasıdır. Türkiye'deki bu yönetim, pandemi süreci ile karşılaşınca otoriter uygulamalarını çeşitli idari tedbirler adı altında ve Anayasaya aykırı olacak şekilde yasaklama tedbirleri ile yönetmeye çalışmıştır. Bir başka ifadeyle, 2020 yılında pandemi yönetimi daha çok İçişleri Bakanlığı ve valiliklerin "yasallık ilkesi"ne aykırı olacak şekilde aldığı yasaklama kararları ile geçmiştir.

2020 yılında pandemi koşullarının dayatması ile alınan yasaklama tedbirleri kapsamında yurttaşların hakları kısıtlanırken siyasi iktidar tam tersini yapmış, çıkardığı çok sayıda kanunla hak ve özgürlükleri daha da kısıtlayıp sınırlandırmıştır. 7242 sayılı "İnfaz Kanunu Değişikliği", 7245 sayılı "Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu", 7249 sayılı çoklu baro sistemini getiren kanun, 7252 sayılı "Dijital Mecralar Kurulması Kanunu", 7253 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Kanunu" gibi kanunlarla otoriter rejimi daha da pekiştirilmiştir.

Kürt sorunun çözümsüzlüğü ve silahlı çatışmaların devamı maalesef 2020 yılı boyunca da devam etmiştir. Haziran 2020 ile birlikte Türkiye'nin askeri harekâtları Irak'ın kuzeyini kapsayacak şekilde genişletilmiş ve Suriye'den sonra Irak'ın da kuzeyinde belirli bölgeler denetim altına alınmaya çalışılmış ve çatışma sahası genişlemiştir. Kayyım atama ve yerel yönetimlerde halkın iradesinin yok sayılması siyaseti 2020 yılı boyunca da devam ettirilmiştir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 25 Nisan 2017'de Türkiye'yi yeniden siyasi denetime tabi tutması ile ilgili süreç 2020 yılında da devam etmiştir. Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları sorunlarının büyüklüğü karşısında AIHM'in göstermiş olduğu tutum ibret vericidir. Demirtaş ve Kavala davaları ile sınırlı olarak verilen ihlal kararlarının gereği bile yapılamamıştır. Hukukun üstünlüğü ilkesinden uzaklaşan AIHM'in kendisine dava

---

İnsan Hakları Derneği (İHD) hükümet dışı bağımsız ve gönüllü bir kuruluştur. 1986 yılında 98 insan hakları savunucusu tarafından kurulan derneğin günümüzde 28 şubesi, 6 temsilciği ve 7945 üyesi bulunmaktadır. Türkiye'deki en eski ve en büyük insan hakları örgütü olan İHD'nin "tek ve belirli amacı, 'insan hak ve özgürlükleri' konusunda çalışmalar yapmaktır."

gelmemesi için sürekli olarak Türkiye'deki Anayasa Mahkemesi'ni işaret etmesi insan hakları değerlerinin korunmasında yaşanan aşınmayı çok net olarak ortaya koymuştur. Buna karşın Anayasa Mahkemesi'nin özellikle "devletin milli güvenlik politikaları" konusunda insan haklarından yana karar üretmediği ve olumsuz bir tutum içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle OHAL KHK'ları hususundaki olumsuz tutumu insan haklarının korunmasında etkili bir mahkeme olmadığını ortaya koymuştur. OHAL sona erdikten sonra yasalaşan OHAL KHK'ları ile ilgili 2019 yılında kısmi bazı iptal kararlarının verilmeye başlanması ve bu tutumun 2020 yılı boyunca sürdürülmesi ise umut verici olarak değerlendirilebilir.

2020 yılı da pandeminin de etkisi ile kalıcı OHAL rejiminin liberalizmin belirsizlik yaratan yeni tip otokratik rejimi olarak uygulanmış, en temel haklardan olan ifade, örgütlenme, toplanma ve gösteri haklarının oldukça fazla sınırlandırılıp, yasaklandığı bir yıl olmuştur. Baskı araçlarının başında ise maalesef yargı kullanılmıştır.

Çeşitli başlıklarda ihlal iddiaları ile ilgili değerlendirmemiz ise şöyledir:

KALICILAŞAN OHAL REJİMİ

2020 yılında da kalıcılaştıran OHAL rejimi devam etmiştir. OHAL uygulaması 19 Temmuz 2018 itibarıyla sona ermiş ise de Cumhurbaşkanı tarafından 31 Temmuz 2018 günü onaylanarak yürürlüğe giren 7145 sayılı "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile OHAL, tüm sonuçlarıyla birlikte kalıcı hale getirilmiştir. Bu düzenlemelerin başlıcaları gözaltı sürelerinin yaygın olarak 12 gün boyunca uygulanması, valilerin OHAL yetkileri ile donatılarak neredeyse istisnasız olarak basın açıklamaları ile toplantı ve gösterileri yasaklaması, kamu kurumlarının kamu görevlilerini ihraç işlemlerini sürdürmesi, yargı kararı olmadan kişi veya şirketlerin mal varlığına el koyma uygulamalarının devam ettirilmesidir. 2018 yılında 7145 sayılı kanunla üç yıllığına uzatılan bu yetkiler 2020 yılı boyunca uygulanmış, 31 Temmuz 2021 tarihinde sona erdirilmesi gerekirken, 7333 sayılı kanunla bir yıl daha uzatılmıştır.

Türkiye'de 11 Mart 2020'de duyurulan Covid-19 salgını nedeni ile hükümetin açıkladığı kısıtlamalar ve yasaklamaların çok büyük bir kısmı 7145 sayılı kanunla değiştirilen ve Valilere OHAL yetkileri veren 5442 sayılı kanunun 11. Maddesindeki yetkililerdir. Bunun yanı sıra 1593 sayılı İl Hıfzıssıhha kanununda tanımlanan bazı yetkiler ise keyfi olarak kapsamı genişletilerek valiler tarafından kullanılmıştır.

Covid-19 ile mücadele kapsamında alınan tedbirlerin yasallığı ve uygulanan idari para cezaları hakkında İHD Genel Merkezi 17 Ağustos 2020 tarihinde açıkladığı özel rapora bakılabilir¹. Bu raporda Covid-19 ile mücadelede fiili OHAL yetkilerinin ne denli kötüye kullanıldığı, çıkarılan yeni bazı yasalarla başta savunma hakkı olmak üzere örgütlenme ve ifade özgürlüğünün daha da kısıtlandığı, çok daha güvenlikçi bir bakış açısının egemen çalışılmaya kılındığı esasen, otoriter başkanlık modelinin inşa edildiği görülecektir.

Yaklaşık yüz kırk bine yakın insanı etkileyen OHAL karar ve işlemlerini incelemek üzere 2017 yılında kurulan Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu'nun ağır işleyişi ve aldığı yetersiz kararlar ile OHAL sonuçlarının kalıcı etkisi 2020 yılında da görülmüştür. OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu'nun 28.05.2021 tarihinde yaptığı duyuru ile OHAL kapsamında yayımlanan KHK'lar ile **125.678'i kamu görevinden çıkarma** olmak üzere toplam **131.922 işlem gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bu işlemlerden 2.761'i kurum/kuruluş kapatma işlemidir.** Komisyona yapılan başvuru sayısı **126.200'dür.** Komisyon **14.072'si kabul, 101.058'i ret olmak toplam 115.130 başvuru hakkında karara varmıştır. Karar verilmeyi bekleyen**

¹ <https://www.ihd.org.tr/covid-19-ile-mucadele-kapsaminda-alinan-tedbirlerin-yasalligi-ve-idari-para-cezolari/>

11.504 başvuru bulunmaktadır². Covid-19 salgını nedeni ile kamu görevinden çıkarılan sağlık personelinin dosyalarının öncelikli olarak incelenip göreve başlatılmaları yönündeki ilgili sendika ve meslek kuruluşlarının komisyona yönelik çağrılarını sonuç bulmamıştır. Bu durum, Covid-19 salgınıyla mücadelenin OHAL Komisyonunu ilgilendirmediği sonucunu doğurmuştur. Komisyon kurulduğu günden beri yaklaşık yüzde doksan ret yüzde on kabul bir oranla çalışmayı sürdürerek, esasında güvenlikçi bakış açısıyla hareket ettiğini ortaya koymuştur. Buna karşın komisyonun ret kararlarına karşı dava açan kişilerin Ankara İdare mahkemelerinde lehlerine çıkan karar oranı yüzde on bile değildir. Mahkemelerde istinaf ve Danıştay dairelerinde bekleme süreçleri devam etmektedir.

YAŞAMA HAKKI

Siyasal iktidarın ülke içinde ve dışında şiddeti esas alan politikaları yine 2020 yılında yaşanan yaşam hakkı ihlallerinin başlıca sebebinin oluşturmaya devam etmiştir. Öte yandan yaşam hakkı ihlalleri, sadece devletin güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen ihlaller ile sınırlı değildir. Üçüncü kişiler tarafından gerçekleştirilen fakat devletin, "önleme ve koruma" yükümlülüğünü yerine getirmeyerek neden olduğu ihlalleri de kapsamaktadır.

İHD Dokümantasyon Merkezi'nin verilerine göre 2020 yılında;

- Kolluk güçlerinin yargısız infazı, dur ihtarına uyulmadığı gerekçesiyle veya rastgele ateş açması sonucu 20 kişi yaşamını yitirmiş, 26 kişi de yaralanmıştır.
- Faili meçhul saldırılarda 4 kişi yaşamını yitirmiştir.
- Silahlı çatışmalar nedeniyle en az 55 güvenlik görevlisi (asker, polis ve köy korucusu), 167 militan, 8 sivil olmak üzere toplam 230 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu dönemde 72 güvenlik görevlisi (asker, polis ve köy korucusu) ve 6 sivil olmak üzere toplam 78 kişi ise yaralanmıştır. Silahlı çatışma ve savaş halinin sınır ötesini ilgilendiren kısmı ise aşağıda ayrıca belirtilmiştir.
- Mayın ve sahipsiz bomba vb. patlaması sonucu 1 çocuk yaşamını yitirmiş, 2'si çocuk 4 kişi de yaralanmıştır.
- Cezaevlerinde hastalık, intihar, şiddet vb. çeşitli gerekçelerle en az 60 kişi yaşamını yitirmiştir.
- Zorunlu ya da muvazzaf olarak askerlik görevini yapanlar ile polislerden en az 22 kişi şüpheli bir şekilde yaşamını yitirmiş, 1 kişi de yaralanmıştır.
- Yasa dışı örgüt saldırıları sonucu 1 kişi yaşamını yitirmiştir.
- 2020 yılında dikkat çeken en önemli gelişmelerden birisi de hata ve ihmal sonucu 13'ü çocuk olmak üzere toplam 57 kişi çeşitli nedenlerle yaşamını yitirmiştir. Serinlemek için nehir ve göletlere girenler ile aşırı yağıştan dolayı oluşan sellerden 25'i çocuk olmak üzere 49 kişi yaşamını yitirmiştir.
- 2020 yılında yasadışı örgüt saldırıları sonucunda 15b kişi yaşamını yitirmiş, 27 kişi yaralanmıştır.

² <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/>

• İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin verilerine göre iş kazaları/cinayetleri sonucu Türkiye'de 2020 yılında 2427 işçi yaşamını yitirmiştir³. Görüldüğü gibi Covid-19 tedbirlerinin alındığı 2020 yılında yaşamını yitiren işçi sayısının bir önceki yıla göre artması işçilerin hayatlarıyla ilgili önlemlerin alınmasında ne kadar duyarsız kalındığını göstermektedir.

• 2020 yılında 359 kadın erkek şiddeti sonucu öldürülmüş, 1442 kadın yaralı kurtulmuştur. Fuhuşa sürüklenen kadın sayısı ise 711'dir.

• 2020 yılında ırkçı saldırılar sonucu 6'sı çocuk toplam 9 kişi öldürülmüş, 45 kişi yaralanmıştır. Bu konuda 22 Eylül 2020 tarihinde açıkladığımız "*Türkiye'de Nefret Suçları ve Son Dönemde Yaşanan İrkçi Saldırıları Özel Raporu*"na bakılabilir⁴.

Yine İHD Dokümantasyon Merkezi'nin verilerine göre 2020 yılında, Türkiye'nin Suriye ve Irak'ta yürüttüğü askeri harekâtlar sırasında sınır hattında 51 kişi yaşamını yitirmiş, 11 kişi yaralanmıştır. Bu süreçte en az 96 asker yaşamını yitirmiş, 94 asker de yaralanmıştır. Askeri harekâtlar nedeniyle tespit edilebildiği kadarıyla 117 silahlı militan yaşamını yitirmiştir. Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla bu askeri harekâtlarda 13 sivil hayatını yitirmiş, 8 sivil ise yaralanmıştır.

Yaşama hakkının korunmasında öncelikle cezasızlıkla mücadele edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra güvenlik görevlilerinin silah kullanma yetkilerinin daraltılması ve cezasızlığa neden olan yasaların değiştirilmesi gerekmektedir. 6722 sayılı kanunla yapılan değişiklikler, OHAL KHK'ları ve bu KHK'ları yasalılaştıran kanunlardaki cezasızlık maddelerinin kaldırılması gerekmektedir.

Türkiye'nin gerçek bir çatışma çözüm sürecine girmesi ve kalıcı çatışmasızlığı sağlaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin "*BM Kayıplar Sözleşmesi*"ni onaylayıp yürürlüğe koyması, "*BM Roma Statüsü*"nü tanıyarak Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini kabul etmesi ve Cenevre Sözleşmeleri eki protokollerini onaylaması gerekmektedir.

Covid-19 pandemisi sürecinde önlenebilir ölümlerin önüne geçilememesi nedeniyle bu konuda açıklama yapan Türk Tabipleri Birliği (TTB) başta olmak üzere emek ve meslek örgütlerinin açıklamaların katıldığımızı ve bu süreçte ihmalî bulunan kamu görevlileri hakkında etkili soruşturma ve kovuşturma yöntemlerine başvurulması gerektiğini belirtmek isteriz.

İŞKENCE ve KÖTÜ MUAMELE

Covid-19 pandemisi tedbirleri kapsamında 2020 yılında sokağa çıkma yasakları ve sokağa çıkma kısıtlamaları olmasına rağmen işkence ve kötü muamele uygulamaları ile ilgili şikâyetler devam etmiştir. Resmi gözaltı merkezlerinde, resmi olmayan gözaltı yerlerinde, sokakta, cezaevlerinde hemen her yerde işkence uygulamaları, yanı sıra toplantı ve gösterilerde güvenlik güçlerinin "işkence" düzeyine ulaşan "aşırı ve orantısız güç kullanarak müdahalesi" yaygınlaşmıştır. Ayrıca, toplumun farklı kesimlerinde iktidarın kontrolünü ve baskısını arttırmak, dehşet ve korku yaymak amacı ile işkencenin ve diğer kötü muamele biçimlerinin uygulandığına tanık olunmaktadır.

³ <http://isigmeclisi.org/20607-2020-yilinda-en-az-2427-isci-is-cinayetlerinde-hayatini-kaybetti>

⁴ <https://www.ihd.org.tr/turkiyede-nefret-suclari-ve-son-donemde-yasanan-irkci-saldirlar-ozel-raporu/>

- İHD Dokümantasyon Birimi'nin verilerine göre ise; 2020 yılında gözaltında ve gözaltı dışındaki yerlerde işkence ve diğer kötü muameleye uğradığını iddia eden kişi sayısı 776'dır. Bunun dışında cezaevlerinde işkence ve kötü muamele gördüğünü iddia edenlerin sayısı, 358'dir. Köy korucuları ve özel güvenlik görevlileri tarafından işkence ve kötü muameleye uğradığını iddia eden kişi sayısı 8'dir.
- Ülke genelindeki barışçıl toplantı ve gösteriler sırasında güvenlik güçleri tarafından toplantı ve gösteride bulunma hakkını kullanan kişilere yönelik "aşırı ve orantısız güç" kullanımının işkence ve diğer kötü muamele düzeyine ulaştığına dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Yine İHD verilerine göre 2020 yılında 852 toplantı ve gösteriye müdahale edilmiştir. Bu müdahalelerde kaba dayak ve kötü muameleye maruz kaldıklarını iddia eden kişi sayısı 2980'dir.
- 2020 yılında iki zorla kaçırma vakası tespit edilmiş ve bu kişilerin aileleri tarafından İHD'ye başvuru yapılmıştır. Bu kişilerle ilgili Birleşmiş Milletler Zorla veya İrade Dışı Kaybetmeler Çalışma Grubu'na bildirimde bulunulmuştur. Bu kişilerin akıbeti halen bilinmemektedir. Bunun dışında çeşitli nedenlerle ortadan kaybolan ve bulunmaları konusunda güvenlik güçlerinin ihmali olduğunu düşündüğümüz üç kişi daha bulunmaktadır.
- İHD'ye yapılan başvurulara ve basındaki haberlere göre, 2020 yılında başta İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve İzmir olmak üzere pek çok ilde üniversite öğrencileri, gazeteciler ve aktivistler başta olmak üzere çok sayıda kişi kayıt dışı ifadeye zorlandı. Baskı ve tehdit yöntemleriyle ajanlaştırılmaya çalışıldı, bunu kabul etmeyenlerden bazıları "örgüt üyeliği" iddiasıyla tutuklandı ya da kaçırılarak bir süre sonra çeşitli işkence ve kötü muamelelere maruz kaldıktan sonra bırakıldı. Ajanlaştırma iddiasıyla İHD Genel Merkezi ve şubelerine 2020 yılı içinde toplam 45 başvuru yapılmıştır. Basına yansıyan haberlerde ise 143 vaka tespit edilmiştir. Böylece toplam 188 kişi bu tarz bir işkence ve diğer kötü muameleye maruz kalmıştır. Bu konuda İHD özel raporuna bakılabilir⁵.

İşkencenin önlenmesinde önemli rolü olan ancak yıllardır uygulamada büyük ölçüde ihmal edilen usul güvenceleri, OHAL sürecinde KHK'lar ile yapılan yasal düzenlemeler sonucu önemli ölçüde tahrip olmuştur. Bu yasal düzenlemelere de dayalı olarak, kişiye gözaltı hakkında bilgilendirme, üçüncü taraflara bilgi verme, avukata erişim, hekime erişim, uygun ortamlarda uygun muayenelerin gerçekleştirilmesi ve usulüne uygun raporların düzenlenmesi, hukukilik denetimi için süratle yargısal makama başvurulabilme, gözaltı kayıtlarının düzgün tutulması, bağımsız izlemelerin mümkün olması başlıklarında toplanabilecek usul güvencelerinin son dönemde büyük ölçüde ortadan kaldırıldığını ve bu konuda bütünüyle keyfi bir ortam yaratıldığını ifade etmek mümkündür.

İşkencenin önlenmesinde etkili ve önemli bir araç olan 'Ulusal Önleme Mekanizması'nın işlevlerini yerine getirmek üzere yetkilendirilmiş olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na (TİHEK) yönelik eleştirilerimize zeminin oluşturan sorunlarda 2020 yılı itibarıyla da hiçbir değişiklik olmamıştır. TİHEK'i Paris Prensipleri ve OPCAT ilkelerine uyumlu hale getirecek hiç bir adım atılmamıştır. Bu ilkelerin en başında gelen işlevsel ve mali bağımsızlık sorunları çözülmemiştir. Kurumun yayımladığı ziyaret raporlarında ise ilke ve yöntem hataları bulunmaktadır. 2020 yılında yayımlanan bu raporlardan alıkoyma yerlerine yapılan önleyici ziyaretlerin, asgari standartlara sahip olmadığı, ziyaretlerin yalnızca şekli olarak yerine getirildiğine yönelik izlenimiz devam etmiştir. Ancak 2021 yılında TİHEK başkan ve kurul üyelerinin tamamı değişmiştir. Yeni başkan ve kurul

⁵ <https://www.ihd.org.tr/2020-yili-baski-ve-tehdit-yontemleriyle-ifade-alma-mulakat-yapma-ajanlastirma-ve-kacirma-olaylariyla-ilgili-ozel-rapor/>

üyelerinin sorumluluklarını yerine getirme konusunda beklentilerimizi karşılayacak bir tutum içerisine girmeleri için bu kuruluşla yeniden diyalog kurarak, sorumluluklarını hatırlatacağız.

Cezasızlık hâlâ işkence ile mücadelede en önemli engeldir. Faillere hiç soruşturma açılmaması, açılan soruşturmanın kovuşturmayla dönüşmemesi, dava açılan vakalarda işkence yerine daha az cezayı gerektiren suçlardan iddianame düzenlenmesi, sanıklara hiç ceza verilmemesi ya da işkence ve bireysel suçlar kapsamında kamu görevi dışında eziyet suçu kapsamına alınarak cezalar verilmesi ve cezaların ertelenmesi gibi nedenlerle cezasızlık olgusu işkence yapılmasını mümkün kılan en temel unsurlardan birisi olarak hala karşımızda durmaktadır. Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından 2020 yılında yayınlanan '2020 Adli İstatistik' verilerine göre söz konusu yıl içinde TCK'nın 94. ve 96. maddelerdeki işkence ve eziyet suçlarından 2199 kişi hakkında soruşturma açılmış, 917 kişi hakkında kovuşturmayla yer olmadığına karar verilmiş, 816 kişiye dava açılmış ve 466 kişi hakkında ise başkaca kararlar verilmiştir⁶. Görüldüğü gibi resmi istatistiklerde bile işkence ve eziyet suçundaki soruşturma ve dava sayılarında ciddi artış söz konusudur.

Öte yandan, 'kamu görevlisine direnme' suçunu oluşturan **TCK'nın 265.** maddesinin de bulunduğu 'kamu idaresinin güvenirliliğine ve işleyişine karşı suçlar'dan dolayı 2020 yılında **139.059** kişi hakkında soruşturma açılmış, bunlardan **46.826** kişi hakkında dava açılmıştır. Fıili OHAL ortamı ve Covid-19 tedbirlerinin uygulandığı 2020 yılında kolluk şiddetinin arttığı koşullarda işkence ile direnme suçundan açılan davalar arasında bu denli yüksek bir farkın olması cezasızlığın boyutlarını ve sistematik bir politika olarak sürdürüldüğünü açıkça göstermektedir.

Öte yandan, Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi'nin (CPT) 29 Ağustos-6 Eylül 2016 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği "özel amaçlı/ad-hoc" ziyareti sırasında yaptığı gözlem ve tespitler hakkında tamamlanmış raporun yayınlanmasına hükümet tarafından hâlâ izin verilmemesi Türkiye'deki işkence sorunu ile ilgili bir başka göstergedir. CPT 2021 yılının Ocak ayında Türkiye'yi yeniden ziyaret etmiştir. CPT'nin 2017 ve 2019 yıllarında Türkiye ziyaretleri ile ilgili raporları açıklanmıştır. Ancak belirmeliyiz ki bu raporlardaki tavsiyelere uyulmamaktadır^{7 8}.

Ayrıca, İHD ve TİHV'in 26 Haziran 2021 günü birlikte açıkladıkları "*Türkiye'de Değişik Boyutlarıyla İşkence Gerçeği*"⁹ raporuna bakılabilir.

CEZAEVLERİ

Adalet Bakanlığı verilerine göre 31 Aralık 2002 tarihinde yani AKP iktidara geldiğinde Türkiye cezaevlerinde 59.429 mahpus bulunmakta idi.

Adalet Bakanlığı'nın resmî web sayfasında yayınladığı verilere göre 368 Ceza infaz kurumunda 31 Temmuz 2021 itibariyle 287.716 tutuklu ve hükümlü bulunmaktadır. Bunlardan 11.270 civarında tutuklu ve hükümlü kadın olduğu, 1630 çocuk olduğu belirtilmiştir¹⁰.

Bunun dışında 30 Haziran 2021 tarihi itibariyle 418.852 kişinin denetimli serbestlik tedbiri altında olduğu açıklanmıştır¹¹.

⁶ <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/22420211449082020H%C4%B0ZMETE%C3%96ZELK%C4%B0TAP.pdf>

⁷ <https://rm.coe.int/16809f209e>

⁸ <https://rm.coe.int/16809f20a1>

⁹ <https://www.ihd.org.tr/26-haziran-2021-itibariyle-turkiyede-degisik-boyutlariyla-iskence-gercegi/>

¹⁰ <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/istatistik/istatistik-1.pdf>

Adalet Bakanlığı mevcut 368 ceza ve infaz kurumunun toplam kapasitesini 251.089 kişi olarak açıklanmıştır¹². Bu durumda cezaevlerinde kapasite fazlası yaklaşık 36 bin tutuklunun ve hükümlünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da cezaevlerinin fiziksel koşullarının daha da kötüleşmesine ve hak mahrumiyetlerinde ciddi bir artışın devam ettiğini göstermektedir.

Kamuoyunda A.Ç. özel affı olarak nitelendirilen 7242 sayılı İnfaz Kanunu değişikliği ile 15 Nisan 2020 tarihinden beri cezaevlerinden yaklaşık 100 bin civarında insanın tahliye edildiği tahmin edilmektedir. Bu kanunda bile anayasaya açıkça aykırı, adaletsiz ve ayırıcı düzenleme yapılmış, siyasi mahpuslar bakımından infaz koşulları ağırlaştırılmış, siyasi mahpusların tahliyesi engellenmiştir.

Cezaevlerinde çeşitli gerekçelerle (çıplak arama, kelepçeli muayene, ayakta teknil vererek sayım uygulamalarına itiraz gibi) girişte ve sonrasında devam eden kaba dayak, siyasi suçlardan tutuklananların "terörist" olarak yaftalanması ve bu gerekçeyle şiddete maruz kalmaları, her türden keyfi muamele ve keyfi disiplin cezaları, hücre cezaları, sürgün ve sevk uygulamaları yakın tarihte görülmedik boyutlara ulaşmıştır. 2000 yılından bu yana uygulanmakta olan ve tutuklu ve hükümlülerin fiziksel ve psikolojik bütünlüklerinin ciddi şekilde zarar görmesine neden olan tek kişi ya da küçük grup izolasyon/tecrit uygulamaları ağırlaştırarak yaygınlaşan bir sorundur. Bir kez daha Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi'nin (CPT) "Tutukevlerindeki mahkumların günün makul bir kısmını (sekiz saat veya daha fazla) hücreleri dışında, belirli amacı olan ve değişen faaliyetler yaparak geçirmeleri hedeflenmelidir. Doğal olarak, hüküm giymiş mahkûmların bulunduğu kurumlardaki programlar daha da uygun olmalıdır" şeklinde ifade edilen standart ilkesine yer vermekte yarar olacaktır. Buna karşın Adalet Bakanlığı'nın 10 tutuklu ve hükümlünün haftada 10 saat bir araya gelerek sosyalleşmesini öngören 22 Ocak 2007 tarihli genelgesi (45/1) bile yürürlükte olmakla birlikte uygulanmamaktadır.

Sağlık hizmetine erişimin kısıtlanması, cezaevi reviri ziyaret hakkının reddedilmesi, Adli Tıp Kurumu'na, adliye ve hastaneye götürülürken, muayene ve hastane yatışı sırasında kelepçe takılması dâhil kötü muamele uygulamaları, mahpusların sağlık sorunlarının zamanında ve etkili bir şekilde çözülmemesi, uzun bir süredir devam eden bir başka sorun alanıdır. Özellikle son dönemde tedavilerini zorlukla sürdüren mahpusların büyük bir çoğunluğunun başka cezaevlerine sürgün edilmesi sağlık hizmetine erişim hakkına önemli ölçüde zarar vermiştir.

Cezaevleri ile ilgili bir diğer önemli konu da hasta mahpuslardır. İHD'nin yakından takip ettiği üzere tespit edilebildiği kadarıyla hapisanelerde 604'ü ağır olmak üzere 1605 hasta mahpus bulunmaktadır¹³. Bu sayı yıldan yıla giderek artmaktadır. Bu kişilerin sağlık hizmetine erişiminde önemli sorunları olmasının yanı sıra bağımsız ve nitelikli değerlendirmelere dayalı tıbbi değerlendirme raporu almaları önünde de Adli Tıp Kurumu'nun bağımsız olmaması dâhil, ciddi sorunlar bulunmaktadır.

2020 yılı hapisanelerde başta tecrit olmak üzere hak ihlallerinin protesto edildiği ve bu nedenlerle açlık grevlerinin yapıldığı bir yıl oldu.

İmralı Hapishanesi'nde tutulan Abdullah Öcalan ve diğer 3 mahpus, avukatları ve aile bireyleri ile en son 7 Ağustos 2019 tarihinde görüşmüş ve o tarihten beri görüşmeler durdurulmuş, tecrit yeniden devreye

¹¹ <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/581/dosya/haziran-202126-07-202115-28.pdf>

¹² <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-genel-bilgi>

¹³ <https://www.ihd.org.tr/ihd-2020-yili-turkiye-hapishanelerinde-hak-izleme-raporu/>

konulmuştu. 2020 yılında İmralı Hapishanesi ile 3 Mart 2020 günü bir kez aile görüşü yaptırılmış, 26 Nisan 2020 günü ise telefonla görüşme yaptırılmıştır. Daha sonra herhangi bir görüşme yaptırılmamıştır.

İmralı Hapishanesinde tutulan Abdullah Öcalan ve beraberinde diğer üç kişi üzerindeki tecridin kaldırılması talebiyle 27 Kasım 2020 tarihinde süresiz ve dönüşümlü açlık grevleri başlatılmıştır. Bu açlık grevler halen devam etmektedir. Açlık grevcilerinin talebi İmralı hapishanesindeki tecridin kaldırılması ve hapishanelerdeki hak ihlallerinin sona erdirilmesidir.

Müzik grubu Grup Yorum üyelerinden İbrahim Gökçek ve Helin Bölek hapishanelerde başlattıkları süresiz ve dönüşümsüz açlık grevlerini tahliye olmalarına rağmen evlerinde sürdürürken 11 Mart 2020 günü İstanbul Emniyeti'nin talebi üzerine polis zoru ile hastaneye kaldırılmış, beslenmeyi reddetmeleri üzerine Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin 16 Mart 2020 günlü kararı ile taburcu edilmiş ve evlerinde süresiz ve dönüşümsüz açlık grevine devam etmişlerdir. Ne yazık ki 3 Nisan 2020 günü açlık grevinin 288. gününde Helin Bölek yaşamını yitirmiştir.

Açlık grevinde bulunanların durumlarını görüşmek amacı ile İnsan Hakları Derneği Genel Merkezi üzerinden İçişleri ve Adalet Bakanlıkları ile TBMM Başkanlığı ve AK Parti Başkanvekilliğinden randevu talep edilmiş, uzun bir aranın ardından İçişleri Bakan Yardımcılığı ile 17 Mart 2020 günü bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

Görüşme esnasında tüm açlık grevcilerinin talepleri dile getirilmiş, taleplerini sadeleştirdikleri ve Grup Yorum üyelerinin ileri tarihli bir konser başvurusunun kabul edilmesi, sağlık durumu oldukça ciddi olan Mustafa Koçak'ın yasal ve meşru talebi olan Adli Tıp kurumuna sevki ve Adli Tıp Kurumunun vereceği rapor doğrultusunda (mevcut hali ile hapishanede kalamayacağı göz önüne alınarak) tahliye edilmesi ve dava dosyasının adil yargılanma ilkeleri doğrultusunda ele alınması, açlık grevinde bulunan avukatların ise en temel talebi olan adil yargılanma hakkının dava dosyalarının bulunduğu Yargıtay tarafından titizlikle ele alınacağına dair beklenti ifade edilmişti. Sorunun etrafıca ele alınmasına olanak veren bir toplantı olmakla birlikte, ardından bu görüşmenin İçişleri Bakanı ve yardımcıları tarafından değerlendirildiği ve açlık grevinde bulunanların açlık grevlerini bırakmaları halinde taleplerinin değerlendirileceği bilgisi iletilmiş, bütün bu süreç heyetimiz tarafından açlık grevinde bulunan Grup Yorum üyelerine ve açlık grevindekilerin avukatlarına aktarılmış, gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve 28 Mart 2020 tarihinde kamuoyuyla da paylaşılmıştır¹⁴.

Aradan geçen süre içerisinde her hangi bir gelişme olmamış, İzmir Kırıklar F Tipi Hapishanesinde tutuklu olarak bulunan Mustafa Koçak açlık grevinin 297. gününde 24 Nisan 2020 günü yaşamını yitirmiştir.

Açlık grevinde bulunan İbrahim Gökçek 323 gün açlık grevini sürdürmüş olup sağlık durumu çok kritik bir noktaya geldiği esnada taleplerinin bir kısmının karşılanacağına dair verilen söz nedeniyle açlık grevini sona erdirmiş ancak sağlık durumu el vermediğinden 7 Mayıs 2020 tarihinde yaşamını yitirmiştir.

Gerek müvekkillerinin gerekse de kendilerinin adil yargılanması talebi ile Avukat Selçuk Kozağaçlı ve 7 avukat arkadaşı 3 Şubat 2020 günü tutuldukları Silivri 9 No'lu Hapishanesi'nde süresiz ve dönüşümsüz açlık grevi eylemi başlatmış, süreç içerisinde 10 Mart 2020 tarihinde 4 avukat açlık grevini sağlık nedeni ile bırakmış ve Barkın Timtik, Ebru Timtik, Oya Arslan ve Aytaç Ünsal açlık grevini sürdürmüşlerdir.

Açlık grevinde bulunan avukatlardan Ebru Timtik ve Aytaç Ünsal 5 Nisan 2020 avukatlar gününde açlık grevini süresize (ölüm orucu) dönüştürme kararı almışlardır. Silivri hapishanesinde bulunan Ebru Timtik ve Bandırma

¹⁴ <https://www.ihd.org.tr/aclik-grevindeki-grup-yorum-uyeleri-ile-igili-icisleri-bakanligiyla-gorusen-heyet-aciklamasi/>

Hapishanesi'nde tutulan Aytaç Ünsal'ın durumu ile ilgili olarak İHD Genel Başkanı iki kez Adalet Bakanlığı yetkilileri ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde yargılandıkları dava dosyasının. Yargıtay 16. Ceza Dairesi tarafından hızlıca ele alınıp karar bağlanması talep edilmesine rağmen, adli tatil bahane edilerek dosyaları erken ele alınmamıştır. Bu arada Ebru Timtik 27 Ağustos 2020 günü yaşamını yitirmiştir. Yargıtay 3 Eylül 2020 günü dava dosyasını görüşmüş, Aytaç Ünsal'ın sağlık mazereti nedeniyle infazının durdurularak tahliye etmiştir.

İHD olarak, Covid-19 salgını nedeni ile alınması gereken önlemleri 30 Mart 2020 günü diğer hak ve hukuk örgütleri ile görüşümüzü kamuoyu ile paylaşmış ve Hükümete iletmistik¹⁵. Ancak, 7242 sayılı kanunla çıkarılan infaz kanunu değişiklikleri eşit olmayan ve özellikle TMK kapsamındaki siyasi mahpusları Hapishanede bırakacak şekilde çıkarılmış, mahpusları Covid-19 tehlikesine maruz bırakmıştır. Bu süreçte TBMM nezdinde de girişimlerde bulunulmuş ancak sonuç alınamamıştır. Ana muhalefet partisi CHP'nin 7242 sayılı kanunu esas ve usul bakımında Anayasa Mahkemesine açtığı iki ayrı davaya İHD olarak hukuki görüş sunulmuştur¹⁶. AYM bu davalarda 8'e 7 gibi bir oy farkla red kararları vermiştir.

İHD'nin hapishanelerle ilgili hazırlamış olduğu 2020 yılı raporu incelendiğinde birçok başlıktaki hak ihlalleri olduğu görülecektir¹⁷.

KÜRT SORUNU

7 Haziran 2015 Genel Seçim sonuçlarına uygun siyasi adım atılmayıp 24 Temmuz 2015 tarihinden beri başlayan silahlı çatışmaların sebep olduğu oldukça ağır insan ve insancıl hukuk ihlalleri yaşanmaktadır. Silahlı çatışmaların coğrafik sahası Türkiye, Suriye ve Irak olarak genişlemiştir. Bizler, Kürt sorununun her zaman demokratik ve barışçıl çözümünü savunduk. Bunda ısrarlıyız. O nedenle, çatışmaların hemen şimdi durmasını istiyoruz. Çatışmasızlık ortamının tesisi ile birlikte çatışmasızlık halinin yaşanan olumsuzluklardan da hareketle tahkim edilmiş bir hale getirilerek güçlendirilmesi, izlenmesi ve toplumsal barışın sağlanabilmesi için tüm tarafların içtenlikli, etkin programlar geliştirmesi gerekmektedir.

2015-2016 yıllarında yoğun biçimde uygulanan, uygulandığı il ve ilçelerde yaşadığı bilinen en az 1,8 milyondan fazla kişinin en temel yaşam ve sağlık haklarının ihlâl edilmesine yol açan, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu) ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin raporlarında gerek iç gerekse uluslararası hukuk açısından yasal dayanağının bulunmadığı açıkça belirtilen 'aralıksız/günboyu süren sokağa çıkma yasakları' daha kısa süreli ve küçük ölçekli de olsa tüm olumsuzlukları ile birlikte 2020 yılında da sürmüştür. TİHV Dokümantasyon Merkezi tarafından **16 Ağustos 2015'ten 1 Ocak 2020 tarihine kadar geçen süre içerisinde toplam 11 il ve en az 51 ilçede resmi olarak tespit edilebilen en az 381 sokağa çıkma yasağı ilanı** gerçekleşmiştir¹⁸.

İHD Dokümantasyon Merkezi'nin 2020 yılı verilerine göre, 23 Mart 2020 tarihinde başlayıp 2020 yılı sonuna kadar süren sokağa çıkma yasakları kapsamında, Bitlis merkeze bağlı köyler, Bitlis Tatvan İlçesi, Mardin Dargeçit, Mazıdağı, Ömerli, Derik ve Midyat ilçelerine bağlı köylerde, Siirt'in Erüh ilçesine bağlı köylerde,

¹⁵ <https://www.ihd.org.tr/covid-19-salgini-ve-hapishanelerde-acilen-alinmasi-gereken-onlemler/>

¹⁶ <https://www.ihd.org.tr/ihd-7242-sayili-infaz-kanunu-degisikligi-ile-ilgili-anayasa-mahkemesinde-acilan-davalara-basvuru-yapti/>

¹⁷ <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2021/04/2020-Y%C4%B1l%C4%B1-Hapishaneler-Raporu-1.pdf>

¹⁸ <https://tihv.org.tr/sokaga-cikma-yasaklari/>

Şırnak Merkeze bağlı köyler ile Cizre ve Silopi ilçelerine bağlı köylerde en kısıtı 24 saatten başlayan ve 15 güne kadar süren aralıklarda en az 19 kez sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.

Uzun süreli “sürekli sokağa çıkma yasakları” sonucunda yaklaşık olarak 1 milyon 809 bin kişinin kasıtlı olarak “keyfi bir biçimde özgürlüğünden mahrum bırakıldığı” belirtilmelidir. Devletin tamamen kontrolü altında bulunan bölgelerde ikamet eden kişiler temel haklarından ve özgürlüklerinden mahrum bırakılmışlardır ve bu kişilerin su, yiyecek ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçlara erişimleri uzun süreli olarak yasaklanmıştır. Bu “sürekli sokağa çıkma yasağı” uygulaması kişilerin bireysel ya da toplu olarak şiddetli acı ve duygusal ıstırap dâhil olmak üzere zarar görmesi itibarıyla, hâlihazırda ciddi boyutlara ulaşmış olan işkencenin ve diğer kötü muamelelerin yasaklanması kapsamında değerlendirilmelidir. 31 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe giren 7145 sayılı kanun ile 5442 sayılı kanunun 11. maddesine eklemeler yapılarak valilere 15 gün boyunca sokağa çıkma yasağı ilan etme gibi kişilerin kentlere giriş ve çıkışlarını engelleyici yetkiler verilmiştir.

Silahlı çatışmaların başlamasından bu yana özellikle silahlı militanların cenazelerinin bulunduğu mezarlıklara yapılan saldırılar ve mezar taşlarının tahrip edilmesi uygulaması 2020 yılında da maalesef devam etmiştir. Bu hususta özellikle İHD Genel Merkezi'nin Bitlis Tatvan Yukarıölek Mezarlık alanında bulunan 263 cenazenin çıkarılarak İstanbul Adli Tıp Kurumuna gönderilmesi ile ilgili açıkladığımız raporda¹⁹ belirtilen ihlallerin engellenmemiş olması vahimdir. Mevcut durum Kürt halkına yönelik onur kırıcı davranış ve bizzat ilgili mevzuat çerçevesinde yasa dışılık olarak devam etmektedir.

HDP'nin 2021 yılı başında açıkladığı “İrade Gaspı ve Kayyım Gerçekleri Raporu”na²⁰ göre 19 Ağustos 2019'dan 2020 yılı sonuna kadar üç büyük şehir, beş il ve 40 ilçe olmak üzere toplam 48 HDP'li belediyeye kayyım atanmıştır. Kayyım atanan belediyelerdeki eş başkanların birçoğu tutuklu yargılanmıştır. Kayyımların göreve geldikten sonra ilk iş olarak belediye meclislerini fiilen feshetmeleri sonucu seçmen iradesi yok sayılmış, yerel demokrasi imkânları da tümüyle ilga edilmiştir.

Başta HDP'nin eski Eş Genel Başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ olmak üzere çok sayıda seçilmiş Kürt siyasetçinin tutuklu bulunması veya hapis cezaları ve uzak cezaevlerine sürgünler ile cezalandırılmaları adil yargılanma, seçme seçilme, örgütlenme, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi pek çok temel hak ve özgürlüğün ihlaline yol açmaktadır.

HDP eski Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş hakkındaki AİHM kararının uygulanmayarak usulsüz soruşturma ve hukuki olmayan gerekçelerle tutuklama kararları verilmesi, Demirtaş şahsında Kürt siyasetçilere ve HDP'ye yönelik bu düşmanca tutumun devam ettirildiğini göstermektedir. Son olarak Diyarbakır Belediyesi Eş Başkanı Adnan Selçuk Mızraklı'ya açılan davada ise tamamen çelişkili ve iftira olduğu alelen belli olan tek bir iftiracı tanığın beyanı ile Diyarbakır 9. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 9 Mart 2020 günü 9 yıl 4 ay 15 gün ceza verilmesi Türkiye'deki özel yargılama düzenin Kürt siyasetçilere düşman hukuku uygulamasına tipik bir örnek olarak verilebilir.

Kürt sorunun çözümsüzlüğünün sürdürülmesi kapsamında Kürt siyasetçileri mahkûm etmek için kamuoyunda Kobanê davası olarak bilinen HDP MYK davası açılmıştır. Bu dava kapsamında Demirtaş ve Yüksekdağ ile

¹⁹ <https://www.ihd.org.tr/bitlis-ili-tatvan-ilcesi-yukariolek-koyu-yakinlarindaki-mezarligin-279-mezar-ortadan-kaldirilmasina-dair-rapor/>

²⁰ <https://www.hdp.org.tr/tr/irade-gaspi-ve-kayyim-gercekleri-raporumuz/15108/>

birlikte 2014 yılında HDP MYK üyesi olan çok sayıda kişi tutuklanmıştır. Bunun yanı sıra, bu dava ve buna benzer davalar bahane edilerek 2021 yılında HDP'ye kapatma davası açılmıştır.

Siyasi iktidarın Ortadoğu politikasını değiştirerek Suriye iç savaşının sona erdirilmesinde ve Irak'ın iç istikrarının sağlanmasında, halkların kendi geleceğini belirleme ilkesine uygun olarak barışçıl politikalara yönelmesini ve bu ülkelerdeki askeri varlığını geri çekmesi gerektiğini belirtmek isteriz.

Siyasi iktidarın Kürt sorununa yönelik şiddet politikalarını aynı zamanda kendi iktidarını sürdürmek için kullandığı da anlaşılmaktadır. Bu nedenle de bu sorunun çözümünün Türkiye demokrasisinin gelişebilmesi için elzem olduğunu düşünmekteyiz.

KİŞİ ÖZGÜRLÜĞÜ HAKKI İHLALLERİ VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Özellikle OHAL ilanı ile birlikte siyasal iktidarın basın üzerindeki kaygı verici boyutta artan baskı ve kontrolü 2020 yılında sürmüştür. 2020 yılın 7252 sayılı "Dijital Mecralar Komisyonu Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", 7253 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun"daki değişiklikler yapılarak ifade özgürlüğü üzerindeki baskılar daha da arttırılmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü alanında çok ciddi ihlaller yaşanmıştır. Bu yıl içinde de gazeteci, yazar, insan hakları savunucusu vb. çok sayıda kişiye davalar açılmış, tutuklamalar olmuş, dergi ve kitaplar toplatılmıştır.

- Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın 2020-2021 yılı basın Özgürlüğü Raporu'na göre 2 Nisan 2021 tarihi itibarıyla 44 gazeteci gazetecilik faaliyeti nedeniyle Türkiye'nin çeşitli cezaevlerinde özgürlüğünden mahrum bırakılmıştır²¹. Yine aynı rapora göre en az 57 gazeteci Nisan 2020 ve Nisan 2021 dönemi arasında gözaltına alınmış ve 101 gazeteci hakkında 116 soruşturma açılmıştır.
- Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü'nün (RSF) her yıl yayımladığı Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde Temmuz 2021 itibarı ile Türkiye 180 ülke arasında 153. sırada yer almaktadır²². 2002 yılında ise bu endeksin 99. sırasında yer almaktaydı.
- 2020 yılında ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü haklarını kullandıkları için (sosyal medya paylaşımları dahil) adli soruşturmaya uğrayıp gözaltına alınanların sayısı 4079 kişi olarak tespit edilebilmiştir. Bu kişilerden 543'ü ise tutuklanmıştır.
- 2020 yılı sonu itibarı ile hapisanelerde bulunan eski milletvekili sayısı 8 olup, tutuklu belediye eş başkanı sayısı ise 11'dir.
- 2020 yılında ırkçı saiklerle nefret saldırısına uğrayan kişilerden dokuzu yaşamını yitirmiş 45'i şşe yaralanmıştır.

Gazetecilik faaliyetleri nedeniyle yüz binlerce lira para cezası ve onlarca yıl hapis cezası tehdidi altında bulunan İHD Eş Genel Başkanı Eren Keskin başta olmak üzere birçok kişi her an hapse girme tehdidi altındadır.

²¹ <https://tgs.org.tr/wp-content/uploads/2021/05/2020-2021-BASIN-%C3%96ZG%C3%9CRL%C3%9C%C4%9E%C3%9C-RAPORU.pdf>

²² <https://rsf.org/en/ranking>

Barış akademisyenlerine bildiri nedeniyle “terör örgütü propagandası” iddiasıyla 2018 ve 2019 yıllarında açılan davalar, AYM’nin 26 Temmuz 2019 tarihli Zübeyde Füsun Üstel ve diğerleri başvurusunda verdiği ihlal kararı üzerine beraatle sonuçlanmaya başlamıştır. 763’ü ilk imzacılardan ve 59’u ikinci imzacılardan olmak üzere toplam 822 akademisyen hakkında dava açılmıştır. Bu davaların neredeyse tamamı AYM kararı uyarınca sonuçsuz kalmıştır. Ancak barış akademisyenlerinin beraat etmesine rağmen OHAL Komisyonu halen göreve iade kararı vermemiştir.

2020 yılında çeşitli gerekçelerle 55 etkinlik yasaklanmıştır. Aynı yıl içinde 5 kitap hakkında toplatma kararı verildi, 4 gazete ve yayın ofisi polis tarafından basıldı.

İfade Özgürlüğü Derneği(İFOD) tarafından açıklanan raporda 2020 yılında 467.011 web sitesi ve alan adına erişim engeli getirilmiştir²³.

Adalet Bakanlığı’nın verilerine göre, Terörle Mücadele Yasası’nın 6. ve 7/2. maddesi uyarınca 2013 yılında 10 bin 745 kişiye dava açılmış, bu rakam her yıl sürekli artış göstererek 2017 yılında 24 bin 585’e ulaşmıştır. 2018 istatistiklerine göre ise 46 bin 220 kişiye soruşturma açılmış, bu kişilerden 17 bin 077 kişiye dava açılmıştır. Adalet Bakanlığının 2020 yılı istatistiklerine göre ise 26.225 kişiye soruşturma açılmış, bu kişilerden 6.551 kişiye dava açılmıştır²⁴.

Ayrıca, Adalet Bakanlığı’nın verilerine göre, Türk Ceza Kanunu’nun 314/2. maddesi –bu tür davalarda sıklıkla kullanılan bir maddedir- kapsamında kendilerine dava açılan kişi sayısı dramatik bir artış göstererek 2013 yılında 8 bin 110’dan, 2017 yılında 136 bin 795’e yükselmiştir. 2018 yılında ise ayrıştırılmış veri yayınlanmamıştır. Bunun yerine 309-316. maddeleri kapsayan “Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar” toplu olarak veri paylaşılmıştır. Buna göre 456 bin 275 kişiye soruşturma açılmış, bu kişilerden 90 bin 197’sine kamu davası açılmış, 149 bin 680’ine kovuşturmayla yer olmadığına dair karar verilmiştir. 2020 yılında ise 211.056 kişiye soruşturma açılmış, bu kişilerden 33.885 kişiye dava açılmıştır. Görüldüğü gibi terör örgütü üyeliği kapsamında suçlanan insan sayısı pandemi döneminde bile azımsanmayacak düzeyde yüksektir.

Alevilerin eşit yurttaşlık hakkı talepleri 2020 yılında da karşılığını bulamamıştır. AİHM’nin zorunlu din derslerinin kaldırılması ve Cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesi ile ilgili kararlarının gereği yerine getirilmemiştir. Ancak 2018 yılında Yargıtay Aleviler lehine karar vermeye başlamıştır. Alevi, Hıristiyan ve Yahudiler radikal sünni ve ırkçı grupların tehdit ve nefret söylemlerine maruz kalmışlardır.

Ayrıca ifade özgürlüğü bakımından doğrudan doğruya yasaklayıcı ve cezalandırıcı hükümler içeren Cumhurbaşkanı’na hakareti düzenleyen TCK’nin 299. maddesi ile Türklüğe hakareti düzenleyen TCK’nin 301. maddesi uyarınca 2019 yılında toplam 50.503 kişiye soruşturma açılmış, bu soruşturmalar sonucunda izin verilenlerden 13.252 kişiye kamu davası açılmıştır. 2020 yılında ise 44.717 kişiye soruşturma açılmış, bu kişilerden 8.924 kişiye dava açılmıştır. Pandemi döneminde bile Cumhurbaşkanı ve Türklüğe hakaret suçlarından açılan davaların yüksekliği özellikle sosyal medya üzerindeki denetim ve baskının ne kadar arttığını göstermektedir.

²³ https://ifade.org.tr/reports/EngelliWeb_2020.pdf

²⁴ <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/22420211449082020H%C4%B0ZMETE%C3%96ZELK%C4%B0TAP.pdf>

Vicdani ret hakkının 2020 yılında da hâlâ tanınmaması önemli bir insan hakkı ihlali olarak varlığını korumaktadır. 2019 yılında Askerlik Kanunu tamamen yenilenmiş, askerlik süresi kısaltılmış, bedelli askerlik kalıcı hale getirilmiş, ancak vicdani red hakkı yine de tanınmamıştır.

Adalet Bakanlığı'nın Mayıs 2019'da açıkladığı Yargı Reformu Strateji belgesi uyarınca hazırlanan ve 24 Ekim 2019 tarihinde çıkarılan 1. Yargı Paketi'nde ifade özgürlüğünü cezalandıran kanun maddeleri ile ilgili verilecek hapis cezalarına sadece Yargıtay temyiz yolu açılmış, bu şekilde çok sayıda kişiye verilen 3713 sayılı kanunun 7/2. Maddesindeki suçlar nedeni ile mahkumiyetler kaldırılmış ve dosyalar Yargıtay'a gönderilmiştir. Ancak, 3713 sayılı kanunun 7/2. maddesi ve benzer maddelerin suç olma vasfı sürdürülmüştür.

ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ ve İNSAN HAKLARI ÖRGÜTLERİ VE SAVUNUCULAR ÜZERİNDEKİ BASKILAR

2020 yılı da başta kurumlarımızın yönetici, üye ve çalışanları olmak üzere çok sayıda insan hakları savunucusunun BM İnsan Hakları Savunucularının Korunması Bildirgesi'nde yer alan ilkeler çiğnenerek gözaltına alındığı, tutuklandığı ve saldırıya uğradığı bir yıl olmuştur. Siyasi iktidarın bu baskı politikası 2021 yılında da sürdürülmüş, bizzat İçişleri Bakanı tarafından 15 Şubat 2021 günü TBMM kürsüsünden İHD hedef gösterilmiş, Eş Genel Başkanımız Öztürk Türkdoğan 19 Mart 2021 günü gözaltına alınmış ve adli kontrol kararı ile serbest bırakılmıştır.

İHD'ye ve insan hakları savunucuların yönelik özel raporumuz 13 Nisan 2020 tarihinde açıklanmış olup bu rapordan yararlanılabilir²⁵. **İHD tüzel kişiliği ve yöneticileri ile üyelerine açılan soruşturma ve davalara bu rapordan bakılabilir.**

İHD Genel Merkezi yukarıda belirtilen yargı kararlarına rağmen ısrarla ve inatla İçişleri Bakanlığı tarafından Şubat 2020'de bir kez daha denetlenmiş, denetim raporu Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na da gönderilmiş olup Başsavcılığın 2020/115570 sayılı soruşturma dosyasında soruşturma halen devam etmektedir.

İHD ve FDIH tarafından hazırlanan "Süregelen Baskılar Sivil Toplumun Varlığını ve İşleyişini Tehlikeye Atıyor" raporumuz 6 Mayıs 2021 tarihinde yayınlanmıştır²⁶.

İHD Eş Genel başkanı Eren Keskin, evine hırsızlık süs verilerek girilen kişiler tarafından evine mermi bırakılarak tehdit edilmiştir.

İHD yöneticilerinden Mehmet Aker, İzmir'de yayın yapan yerel Yeni Asır Gazetesinin 20 Ağustos tarihli sayısında çıkan yazılarla hedef gösterilmiştir. İHD Ağrı şube başkanı Atilla Özbey ve yönetici Emin Yıldız 6 Ekim 2020 günü gözaltına alınmışlardır. İHD Balıkesir şube başkanı Rafet Fahri Semizoğlu 31 Ekim 2020 günü gözaltına alınmıştır.

TİHV'nin kurucuları, başkanı, yönetim kurulu üyeleri ve gönüllülerine yönelik de en az 30 soruşturma ve dava süreci sürmektedir²⁷.

²⁵ <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-savunuculugu-ve-ihdye-baskilar-ozel-raporu/>

²⁶ <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-savunucularinin-korunmasi-icin-gozlemevi-obs-ve-ihd-raporu-suregelen-baskilar-sivil-toplumun-varligi-ve-isleyisini-tehlikeye-atiyor/>

Bunun yanı sıra, TİHV ve İHD gibi insan hakları kuruluşlarının tüzel kişiliklerine yönelik hem idari hem de adli soruşturmalar söz konusudur. Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan sokağa çıkma yasağı uygulanan yerleşim birimlerindeki ağır/ciddi insan hakları ihlallerinin belgelenmesi kapsamında TİHV, İHD, Gündem Çocuk Derneği, SES ve Diyarbakır Barosu ile birlikte Cizre ziyaretinden sonra hazırlanan rapor ile ilgili olarak başlatılan soruşturma süreçleri TCK 301. Madde bakımından 2020 yılı boyunca da sürmektedir.

5 Temmuz 2017'de 8 insan hakları savunucusu ve 2 danışmanın Uluslararası Af Örgütü Türkiye birimi tarafından düzenlenen insan hakları savunucularının refahı ve güvenliği konulu atölye çalışmasına katıldıkları sırada İstanbul Büyükkada'da gözaltına alınması ile başlayan dava süreci sürmektedir. Dava halen Yargıtay 16. Ceza dairesinde incelenmeyi beklemektedir. (*Uluslararası Af Örgütü Türkiye Direktörü İdil Eser, Helsinki Yurttaşlar Derneği'nden Özlem Dalkıran, Nalan Erkem, İnsan Hakları Gündemi Derneği'nden Günal Kurşun, Veli Acu, Kadın Koalisyonu'ndan İlknur Üstün, Eşit Haklar İzleme Derneği'nden Nejat Taştan, Hak İnisyatifi'nden Şeymus Özbekli, bilişim güvenliği uzmanları (İsviçre vatandaşı) Ali Garawi, (Alman vatandaşı) Peter Steudtner.*) Davada 3 Temmuz 2020 günü Taner Kılıç'a 6 yıl 3 ay, Günal Kurşun, İdil Eser ve Özlem Dalkılıç'a 1 yıl 3 ay hapis cezası verilmiş, diğer 7 kişi ise beraat etmişti. İstanbul İstinaf mahkemesi kararı onadı. Yargıtay'dan karar bekleniyor.

2018 yılı Ocak ayında Suriye'ye "Afrin Harekâtı"nın başlamasından sora Türk Tabipleri Birliği (TTB) Merkez Konseyi tarafından "Savaş bir halk sağlığı sorunudur"²⁸ başlıklı bir açıklama yapıldı. Bunun üzerine TTB Merkez Konseyi Başkanı **Raşit Tükel**, Merkez Konseyi Genel Sekreteri **Sezai Berber**, Merkez Konsey üyeleri **Hande Arpat, Selma Güngör, Funda Obuz, Taner Gören, Yaşar Ulutaş, Bülent Nazım Yılmaz, Sinan Adıyaman, Ayfer Horasan ve Şeymus Gökcalp** 30 Ocak 2018 tarihinde gözaltına alındı.

Sinan Adıyaman, Ayfer Horasan ve Şeymus Gökcalp, 2 Şubat 2018, Raşit Tükel, Sezai Berber, Hande Arpat, Selma Güngör, Funda Obuz, Taner Gören, Yaşar Ulutaş ve Bülent Nazım Yılmaz ise 5 Şubat 2018 tarihinde adli kontrol şartıyla serbest bırakıldı.

Ankara Cumhuriyet Savcılığı tarafından hazırlanan iddianamede, TTB yöneticilerinin bildirinini yanı sıra 1 Eylül 2016 Dünya Barış Günü nedeniyle yapılan açıklama ("terör örgütü propagandası") nedeniyle de cezalandırılması istendi.

TTB yöneticileri hakkında açılan dava, 3 Mayıs 2019 tarihinde sonuçlandı. Ankara 32. Ağır Ceza Mahkemesi, hekimleri "halkı kin ve düşmanlığa kışkırtma suçunu iki kez işledikleri gerekçesiyle 1 yıl 8'er ay hapis cezasına mahkûm etti. Ayrıca Hande Arpat'a "sosyal medya paylaşımlarında örgüt propagandası yaptığı" iddiasıyla 1 yıl 6 ay 22 gün hapis cezası verildi. Sosyal medya paylaşımları nedeniyle cezalandırılması istenen Şeymus Gökcalp ise bu suçlamadan beraat etti. Dava 2020 yılında da istinafta devam ediyor.

Toplumsal muhalefetin önemli bir bileşeni olan KESK'li emekçiler tabiri caiz ise sürekli olarak iktidar tarafından yargı baskısı altında tutulmakta, bunun yanı sıra idari baskı politikası ile sürekli olarak çalışma hakkı başta olmak üzere ekonomik ve sosyal hak ihlallerine maruz bırakılmışlardır. KESK ve bağlı sendika yönetici ve üyeleri ile ilgili adli soruşturma ve kovuşturmalar oldukça fazladır. Bu konuda KESK ve bağlı sendika

²⁷ <https://tihv.org.tr/basin-aciklamalari/10-aralik-insan-haklari-gunu-insan-haklari-degerlerinin-tasfiye-edilmesine-izin-vermeyecegiz/>

²⁸ http://ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=28de85da-00e5-11e8-a05f-429c499923e4

raporlarına bakılabilir.²⁹

Ayrıca, OHAL süreci ile birlikte OHAL bahanesi ile KESK'e bağlı sendika üyelerinden 4283'ü OHAL KHK'leriyle ve 487'si Kurumların Yüksek Disiplin Kurulları kararlarıyla olmak üzere 4770'si çalışma hakkı gasp edilerek ihraç edilmişlerdir. İhraç edilen KESK üyelerinin tarafından OHAL İnceleme Komisyonu'na yapılan başvuruların büyük bir çoğunluğu halen karara bağlanmış değildir.

Çağdaş Hukukçular Derneği Genel Başkanı Selçuk Kozağaçlı ile birlikte dernek yöneticisi ve üyesi çok sayıda avukat halen hükmen tutukludur. 667 sayılı KHK ile kapatılan Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) üyesi, Halkın Hukuk Bürosu çalışanı çok sayıda avukat 12 Eylül 2017 tarihinde gözaltına alındı, 20 Eylül 2017 tarihinde de tutuklandı.

İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın hazırladığı iddianame İstanbul 37. Ağır Ceza mahkemesi tarafından kabul edildi. Dava 20 Mart 2019 tarihinde sonuçlandı. Karara göre, Barkın Timtik "örgüt kurmak ve yönetmek" gerekçesiyle 18 yıl 9 ay; Özgür Yılmaz, Ebru Timtik "yasadışı örgüt üyeliği" gerekçesiyle 13 yıl 6 ay; Behiç Aşçı, Şükriye Erden 12 yıl; Selçuk Kozağaçlı 11 yıl 3 ay; Engin Gökoğlu, Aytaç Ünsal, Süleyman Gökten 10 yıl 6 ay; Aycan Çiçek, Naciye Demir 9 yıl; Ezgi Çakır 8 yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Ezgi Çakır'ın cezası küçük yaşta çocuğu olması nedeniyle ev hapsi olarak uygulanacak.

Tutuksuz yargılanan Ayşegül Çağatay, Yağmur Eren, Didem Baydar Ünsal, Yaprak Türkmen "yasadışı örgüte yardım" gerekçesiyle 3 yıl 9'ar ay, Ahmet Mandacı ve Zehra Özdemir ise aynı gerekçeyle 3 yıl 1 ay 15'er gün hapis cezasına mahkûm edildi. Firari sanıklar Oya Aslan ile Günay Dağ'ın dosyaları ise ayrıldı.

Karara itiraz 8 Ekim 2019 tarihinde İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 2. Ceza Dairesi tarafından reddedildi. Dava dosyası Yargıtay 16. Ceza Dairesinde görüşüldü. Açlık greviden yaşamını yitiren Ebru Timtik'in davası düşürüldü. Diğer kişilerden Selçuk Kozağaçlı, Barkın Timtik ve Ezgi Çakır'ın hapis cezaları bozuldu, diğer kişilerin cezaları onandı. Açlık grevindeki Aytaç Ünsal'ın infazının durdurulmasına karar verildi.

Anadolu Kültür A.Ş.'nin kurucusu ve yönetim kurulu başkanı, insan hakları aktivisti, iş insanı Osman Kavala, 2013 yılındaki İstanbul Gezi Parkı Protestoları kapsamında "Hükümeti devirmeye teşebbüs etmek" iddiası ile 18 Ekim 2017'de İstanbul'da gözaltına alındı ve 1 Kasım 2017'de tutuklanıp Silivri 9 No'lu Yüksek Güvenlikli Kapalı Hapishanesi'nde tutulmaktadır. Yanı sıra 16 Kasım 2018 tarihinde gözaltına alınan 13 akademisyen ve hak savunucusunun 12'si serbest bırakılırken Yiğit Aksakoğlu tutuklanmıştır. Gezi davası adıyla bilinen davada Osman Kavala ve Yiğit Aksakoğlu ile birlikte toplam 16 kişinin yargılanmasına 24 Haziran 2019 tarihinde başlanmıştır. Yiğit Aksakoğlu 26 Haziran 2019 tarihinde tahliye edilirken, Osman Kavala halen tutuklu olarak yargılanmaktadır.

AİHM, 10 Aralık 2019 tarihinde aldığı kararla Kavala'nın tutuklanmasının makul şüpheye dayanmadığını, tutuklamanın onun *insan hakları* çalışmalarından duyulan rahatsızlıktan kaynakladığına kanaat getirerek "derhal tahliye edilmesi" kararını vermiştir. İstanbul 30. Ağır Ceza Mahkemesi, AİHM'in derhal tahliye kararını yerine getirmemiş ve ancak 18 Şubat 2020 tarihli karar duruşmasında beraatine ve tahliyesine karar vermiştir. Kavala'nın tahliye kararının verildiği aynı gün, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı "15 Temmuz 2016 darbe girişimi suçu" iddiasıyla Kavala'yı gözaltına alarak cezaevinden emniyet nezarethanesine aldırarak, 20 Şubat 2020 günü de İstanbul 8. Sulh Ceza Hakimliği tarafından *benzer suçlamalarla* tekrar tutuklanmıştır.

²⁹ <https://kesk.org.tr/2019/12/26/sendikal-hak-ihlalleri-raporumuzu-acikladik/>

Kavala da tıpkı Demirtaş gibi muhalif görüşleri sebebiyle siyasi rehine olarak tutuklu kalmakta ve AİHM kararları uygulanmamaktadır.

Özellikle bir siyasi partiye yönelik (HDP) yargı yolu ile ülke sathında yaygın ve tekrarlayan gözaltı ve tutuklamalar demokratik siyasete doğrudan müdahaledir. HDP yönetici ve üyelerine yönelik kesintisiz gözaltı ve tutuklamalar dünya rekorlarına girecek boyuta ulaşmış olup bu yetmezmiş gibi partiye kapatma davası da açılmıştır.

2020 yılında 14 parti binası, 3 belediye binası, 1 sendika, 1 cemevi, 1 gazete bürosu ve 3 kültür merkezi polis tarafından basıldı. 10 parti binasına ve 1 derneğe saldırı düzenlendi.

Diyarbakır Barosu'nda 2017 ve 2018 yılları arasında görev yapan Baro Başkanı ve 10 yönetim kurulu üyesi avukat hakkında; 24 Nisan Ermeni Soykırımını Anma Günü'nde yaptıkları anma açıklamaları, "Kürdistan" ifadesi ve baronun Hakkâri'deki Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) operasyonuna dair hazırladığı rapor gerekçe gösterilerek haklarında verilen kovuşturma izni nedeni ile 2020 yılında başlayan davaları Diyarbakır 13. Ağır Ceza Mahkemesinde devam etmiştir.

Ankara Barosu yönetim kurulu Nisan 2020'de Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın nefret söylemi nedeni ile yaptıkları açıklama nedeniyle haklarında kovuşturma izni verilerek soruşturmaya uğradılar. Soruşturma süreci devam etmektedir.

Aynı konuda İHD Ankara Şubesi de açıklama yapmış, derneğimiz yoğun olarak nefret söylemine muhatap olmuştur.

Ermeni soykırımı açıklamalarımız nedeni ile de ilk defa 2021 yılında İçişleri Bakanı tarafından İHD hedef gösterilmiştir.

Diyarbakır Barosu eski başkanı insan hakları savunucusu Tahir Elçi'nin 28 Kasım 2015 günü öldürülmesinin üzerinden yaklaşık 5 yıl geçtikten sonra devam eden soruşturma 2020 yılında davaya dönüştü ve ilk duruşma 21 Ekim günü yapıldı. Dava devam ediyor.

TOPLANTI ve GÖSTERİ ÖZGÜRLÜĞÜ

2020 yılı da kural olarak barışçıl toplantı ve gösteri özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, ancak keyfi bir şekilde izin verildiği ölçüde istisnai olarak toplantı ve gösteri yapılabileceğinin olağan hale getirilmeye çalışıldığı bir yıl olarak yaşanmıştır. Bir başka deyiş ile 2020 yılı bir önceki yıl gibi toplantı ve gösteri özgürlüğü açısından da ihlallerin ve kısıtlamaların kural haline getirildiği bir yıl olmuştur.

İHD ve FDIH'in ortaklaşa hazırladığı, "Sürekli OHAL: Türkiye'de toplantı ve gösteri özgürlüğüne yönelik saldırılar ve sivil topluma yansımaları" başlıklı raporumuz 25 Kasım 2020 tarihinde yayınlanmıştır.

2020 yılı çoklu baro yasasına karşı baro başkanlarının protesto hakkının yasaklandığı ve yer yer gösterilere müdahale ile işkence kötü muamele uygulamalarının yapıldığı bir yıl olmuştur.

- OHAL döneminde OHAL Kanunu'ndaki anti-demokratik düzenlemelerin verdiği yetki ile birçok ilin valilikleri çeşitli toplantı, gösteri ve etkinlikler için tek seferlik ve belli bir güne/eyleme yönelik veya ardışık olarak tüm eylemleri kapsayacak şekilde yasaklama kararları almakta idiler. Her ne kadar OHAL uygulaması 19 Temmuz 2018 itibarıyla sona ermiş ise de olağanüstü haldeki benzeri uygulamalar halen

sürmektedir. Bu yasaklamalar jeotermal santrallerin olumsuz etkileri ile ilgili bir toplantıdan lise ve üniversite şenliklerine, kültür sanat ve doğa festivallerinden LGBTİ+ etkinliklerine kadar büyük bir çeşitlilik göstermektedir.

- İHD Dokümantasyon Merkezi'nin verilerine göre 2020 yılında 852 toplantı ve gösteriye güvenlik güçleri tarafından müdahale edilmiştir. Bu verilere göre, 2020 yılında 822 kişiye 61 dava açıldığı, 138 kişiye toplam 380 yıl 10 ay hapis cezası verildiği ve 93 kişiye toplam 209 bin 730 TL para cezası verildiği tespit edildi.
- 2020 yılı Valilik ve Kaymakamlıklar tarafından eylem ve etkinliklerin uzun sürelerle yasaklamasının yanı sıra kolluk kuvvetleri tarafından yapılan müdahaleler ve engellemeler nedeniyle toplantı ve gösteri özgürlüğünün sistematik bir biçimde ihlal edildiği bir yıl oldu. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da mevcut yasaklar süreklilik kazandı. Örneğin Van'da 2016 yılı Kasım ayından beri 15 günlük aralıklarla uzatılan bir yasaklama söz konusu

Cezasızlıkla mücadele ve adalet arama ekseninde özellikle Cumartesi Anneleri ile Barış Anneleri'nin, kayıp yakınlarının ve insan hakları savunucularının İHD çatısı altında "Kayıplar Bulunsun Failler Yargılsın" haftalık oturma eylemleri her türlü baskı ve yasaklamaya karşı ısrarlı bir şekilde sürdürülmektedir. Cumartesi Annelerinin 25 Temmuz 2020 tarihli 800. Hafta eylemi de engellenmiş ve 3 kayıp yakını gözaltına alınmıştır. İnsan hakları savunucularının adalet arayışı bu şekilde kesintisiz olarak sürecektir. Yasaklama ile ilgili dava İstinaf mahkemesinde de red edilmiş olup, dava 2021 yılında Anayasa Mahkemesine taşınmıştır.

Bu yasaklamalardan bazıları siyasal iktidarın zihniyet dünyasını açığa çıkaran sembolik öneme sahiptir. LGBTİ+'ların yıllardır gerçekleştirdikleri Trans ve Onur Yürüyüşleri bu yıl da birçok ilde yasaklandı. Tüm bu yasaklara ve müdahalelere karşın çeşitli illerde insanlar bir araya gelmiştir.

Adalet Bakanlığı'nın resmi verilerine göre ise 2020 yılında 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet ettikleri iddiasıyla 6 bin 770 kişi hakkında soruşturma açılmış, bunlardan 3 bin 171 kişiye kamu davası açılmıştır. 2020 yılının 7145 sayılı kanunla valilere tanınan OHAL yetkilerinin kullanılmasıyla yaygın olarak yasaklamalarla geçmesine rağmen bu kadar çok kişiye dava açılması baskı ortamının ne kadar kuvvetlice uygulandığını göstermektedir.

KADINA YÖNELİK ŞİDDET SORUNU

Kadınların hakları söz konusu olduğunda 2020 yine birçok hak bakımından ihlalin yaşandığı bir yıl oldu. Kadınların yaşam hakları başta olmak üzere birçok hak ve özgürlükleri engellendi.

2020 yılında en az 316 kadın erkek şiddeti nedeniyle hayatını kaybetti. 178 şüpheli kadın ölümü belirlendi, 41 kadın intihar etti ve intihar teşebbüsünde bulundu. Kadınların büyük çoğunluğu evli olduğu veya birlikte olduğu erkek tarafından öldürüldü, 1075 kadına yönelik tehdit, taciz ve darp haberi mürekkep oldu. Sıralama oğul, baba, kardeş, akraba, eskiden birlikte oldukları erkek ve tanıdıkları erkek olarak devam ediyor. Tanımadıkları kişiler veya yakınlık durumu tespit edilemeyen kişiler tarafından öldürülme sıranın sonlarında yer alıyor. Kadınlar ateşli silahlarla, kesici aletlerle, boğularak, darp edilerek, kimyasal maddeyle ve yüksekten atılarak öldürüldü. Ek olarak, sosyal medya ve internet üzerinden kadınlara yönelik şiddet, taciz ve tehditler arttı. Bu konudaki detaylı veriler için 18 Mart tarihinde paylaştığımız 2020 Yılı Kadın Raporumuza bakılabilir³⁰.

³⁰ <https://www.ihd.org.tr/ihd-2020-yili-kadin-raporu/>

Kadına yönelik şiddete karşı en kapsamlı ve yeni sözleşme olan İstanbul Sözleşmesi Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açıldı ve 2014 yılında yürürlüğe girdi. Ne yazık ki, 2020 yılında Türkiye'de İstanbul Sözleşmesi'ne yönelik saldırılar arttı, sözleşmeyi karalayan ve kaldırmaya çalışan söylemler pek çok alanda yankı buldu. Aynı zamanda İstanbul Sözleşmesi'ne sahip çıkan kadınlar ülke genelinde geniş katılımli protestolar düzenledi. Bu protestolar sonucunda çok sayıda kadın gözaltına alındı, kötü muamele ve şiddete maruz kaldı. 20 Mart 2021 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan 3718 sayılı cumhurbaşkanı kararı sonucunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından sözleşmenin feshedilmesine karar verildi. Bu bağlamda Türkiye, 1 Temmuz 2021 tarihinde sözleşmeden resmen çekilmiş oldu. İHD olarak bu kararın iptali için Danıştay'a dava açtık.

Hapishanelerde önceki yıllarda da gözlemlediğimiz kadınlara yönelik hak ihlallerinin pandemi bahane edilerek daha da arttığını, kısıtlı olan haklarına erişimin zorlaştığını gördük. Çıplak arama, işkence ve kötü muameleyle hapishanelerde, eylemlerde, gözaltılarda karşılaşmaya 2020 yılında da devam ettik.

Önceki yıllarda olduğu gibi 2020'de de pek çok kadın gazeteci yargılandı ve tutuklandı, şu an üçü tutuklu yirmi kadın gazeteci yargılanıyor.

Lezbiyen, biseksüel ve trans kadınlar, iktidarın ve resmi kurumların son yıllarda daha da artan homofobik ve transfobik söylemlerinin de etkisiyle pandemi dolayısıyla kapanmak durumunda kaldıkları evlerde ve kamusal alanlarda hak ihlallerine ve tehditlere maruz kaldı.

Benzer bir şekilde kadın emeği ve istihdamına bakıldığında hâlâ ev içi emeğin görünmez olmasının yanı sıra pandemiyle beraber ilk gözden çıkarılan kesimin yine kadınlar olduğu gözler önüne serildi, kadınların güvencesiz çalışma ve işsizlik oranı arttı. 2020'de iş cinayetleri sebebiyle 148 kadın hayatını kaybetti. İş cinayetleri verilerine göre kadınların çoğu kayıt dışı ve sendikasız.

Nafaka hakkına ve İstanbul Sözleşmesi'ne yönelik ortaya çıkan asılsız, manipülatif ve kadınların mücadele ederek elde ettikleri hakları hiçe sayan söylemler 2020 yılında yine artarak devam etti, İstanbul Sözleşmesi'ne sahip çıkmak adına ülke genelinde gerçekleştirilen protestolarda kadınlar pandemi tedbirlerine dikkat edilmeden gözaltına alındı.

Engelli kadınlar, pandemi sürecinde de göz ardı edildi; temel haklara erişmekte zorluk yaşadı ve özellikle sağlık, eğitim gibi alanlarda dezavantajlar büyüdü.

Kadın sığınakları hâli hazırda yetersizken yine pandemi bahane edilerek kadınların sığınaklara ve ŞÖNİM'lere ulaşması çoğunlukla engellendi.

Ek olarak, yasal olmasına rağmen pratikte kadınlar özellikle devlet hastanelerinde kürtaj yaptırmak istediklerinde keyfi ve asılsız iddialarla kürtaj hakkına ulaşmakta zorluk çekti.

MÜLTECİLER/SİĞINMACILAR/GÖÇMENLER

Türkiye'de 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlama nedeniyle hukuki anlamda mülteci statüsü alabilmiş yalnızca 28 kişi bulunuyor. Ancak gerçek anlamıyla ele alındığında İçişleri Bakanlığı'nın son açıklamasına göre Türkiye'de toplam mülteci sayısı 5 milyon 500 bin kişi civarındadır³¹. 28 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla bu sayının 3.705.109'unu geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler oluşturmaktadır³².

³¹ <https://qha.com.tr/haberler/politika/goc-ve-uyum-konulu-toplantida-turkiye-deki-goc-olgusu-anlatildi/310229/>

³² <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Mülteciler konusunda Türkiye'nin tutumu 2020 yılında da değişmemiştir. Mültecilerin sorunlarına kalıcı çözümler üretilmemektedir; izlenen politikalar kısa vadeli ve birlikte yaşamı kolaylaştırmaktan uzaktır. Suriye'de devam eden savaş nedeniyle 2011 yılından bu yana Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan kişilerin sayısı Türkiye'deki kayıtlı Suriyeli sayısı 28 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla 4 milyona yaklaştı. Kayıtlı olmayanlar da dâhil edildiğinde tahminlere göre toplam sayı 4 milyonun üzerindedir. Bu kişiler Türkiye'de sekizinci yıllarını tamamlamış olmalarına rağmen hukuken "geçici koruma statüsü"ndedirler ve iltica hakkına erişememektedirler. Diğer hak ve hizmetler ise büyük oranda Suriye'den gelenlere odaklanmakta; sayıları yaklaşık 500 bini bulan Afganistan, İran ve Afrika ülkelerinden gelen mülteciler göz ardı edilmektedir. Türkiye'de tüm mültecilerin içinde bulunduğu güvencesizlik hali, zorunlu olarak ülkelerinden ayrılan bu kişilerin, daha güvenli başka ülkeler aramasına neden olmaktadır.

Türkiye, Avrupa Birliği ile 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanan "Geri Kabul Antlaşması" ile Türkiye üzerinden AB'ye düzensiz yollardan geçiş yapan ya da Türkiye üzerinden AB'ye ulaştıktan sonra bilahare düzensiz duruma düşen göçmenleri "geri kabul etmekle" yükümlü oldu. Antlaşma, Türkiye'nin güvenli üçüncü ülke olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Bu antlaşma çerçevesindeki uygulamalara muhatap olacak göçmen ve mültecilerin uluslararası hukuk, AB standartları ve Türkiye'nin ulusal mevzuatlarından kaynaklanan haklarının korunması noktasında ciddi endişeler taşıdığımızı açıklamıştık. Bugün gelinen noktada endişelerimizin ne kadar yerinde olduğunu görmenin üzüntüsünü yaşıyoruz.

"Geri Kabul Antlaşması" da dâhil olmak üzere AB ve dünyanın diğer ülkeleri mültecileri ülkelerine kabul etmeyerek bu insanlık trajedisi doğrudan ortak olmaktadır. Güvenli olmayan deniz ya da kara yolcularında hayatlar risk altına giriyor ve insan ticareti yapan simsarların ellerinde yaşamlar yok oluyor. Kamplarda yokluk, işkence, hakaret altında yaşamlarını devam ettiriyorlar. Kentlerde ırkçılığın yeni odakları haline getiriliyorlar.

Mültecileri güvencesiz ve belirsizlik içinde bırakan yasal düzenlemeler ile hükümetin siyasi tutumundaki belirsizlikler neticesinde Türkiye'nin mültecilere yönelik izlediği politikalar, toplumsal uzlaşmaya dayalı kalıcı çözümler geliştirmekten uzak ve kısa vadeli olmuştur. Bu politikaların bir sonucu olarak son birkaç haftadır özellikle Suriyeli mülteciler üzerindeki baskıların arttığına, yaşam alanlarına kısıtlamalar getirildiğine tanıklık ediyoruz. Ayrıca birçok Suriyeli mültecinin sınır dışı edildiği, bazılarının gönüllü geri dönüş belgelerinin rızaları dışında imzalandığına dair haber ve bilgiler mevcut.

İstanbul Valiliği'nin İstanbul ilinde kaydı olmayan (diğer illere kayıtlı) Suriyeli mültecileri, kayıtlı buldukları illere geri dönmeleri için verdiği süre ve belirtilen süre sonunda geri dönmediği tespit edilenlerin, İçişleri Bakanlığı'nın talimatı doğrultusunda kayıtlı oldukları illere sevk edileceğini duyurduğu 22 Temmuz 2019 tarihli "Düzensiz Göçle Mücadele" açıklaması bu haberleri doğrular niteliktedir. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu da konuyla ilgili yaptığı konuşmada "Türkiye bu işi kararlılıkla yürütmezse Avrupa'daki hiçbir hükümet altı ay dayanamaz. İsterlerse deneyelim" demiştir. Devletin mültecileri iç ve dış politika için araçsallaştıran bu yaklaşımı mültecilerin yaşam ve barınma haklarının ihlal edilmesine zemin sunmaktadır. Ayrıca bu açıklamalar mültecilerin güvencesizliğini pekiştirmekte, temel hak ve özgürlüklerinin göz ardı edildiğini göstermektedir. Ayrıca İçişleri Bakanı'nın "Afrika'dan gelmiş 10 liraya saat satıyor, müsaade etmeyeceğiz" söylemiyle sanki ekonomik sorunlardan mülteciler sorumluymuş gibi bir algı yaratılması kabul edilemez. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için çalışma hakkı ellerinden alınamaz. Gereken tedbir, mültecilerin çalışma hakkının tanınması, güvenli ve emeklerinin karşılığını alabilecekleri ortamın yaratılmasıdır.

Buldukları illerin dışına çıkmaları yasak olan, birçok kısıtlılık içinde yaşamak zorunda kalan mültecilerin sorunları ortada durmaktadır. Çalışma izninin alınmasına yönelik bürokratik zorluklar ve izne sadece işveren

tarafından başvuru yapılabiliyor olması, mültecilerin yıllardır kayıtsız ucuz işgücü olarak çalışmasını beraberinde getirmektedir. Pratikte bu haktan faydalanamayan mülteciler, kendilerine çalışma alanları açmaya çalışmaktadırlar. İnşaatlarda, merdiven altı imalathanelerde, tarım sektöründe, küçük ölçekli sanayide kayıt dışı ve güvencesiz olarak çalışmaktadırlar. Eğitim hakkına çok sınırlı erişebilmekte, sağlıklı barınma imkanlarından yoksundurlar; tedavi olanakları insan onuruna yakışır düzeyde değildir ve çoğu bu kısıtlı imkanlara dahi nasıl ulaşacağını bilmemektedir. Birçok alanda ırkçı ve ayrımcı uygulamalara maruz kalmaları da sosyalleşme olanaklarını sınırlamaktadır. Kız çocukları erken yaşta evliliklere zorlanmakta ve istismara karşı savunmasız hale getirilmektedir. Çocuk işçilik de mülteci ve sığınmacıların karşılaştığı en önemli sorunlardan bir diğeridir.

Unutulmamalı ki İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 14. maddesine göre "herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma" hakkı bulunmaktadır. İnsan yaşamı ve doğuştan gelen hakları Türkiye'nin de taraf olduğu sözleşmelerle garanti altına alınmıştır. Mülteciler ve sığınmacılar açısından en temel koruma, Türkiye'nin 1961'de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 33. maddesi ile düzenlenen "Geri Göndermeme" ilkesi hayati öneme sahiptir ve Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda da yer almaktadır. Bu ilke doğrultusunda ülkesindeki tehlikenin ortadan kalktığı ispatlanmadan, mültecilerin geri gönderilmemesi gerekmektedir.

Mültecilerin siyasetçiler tarafından iç politika malzemesi yapılması, uluslararası arenada tehdit unsuru olarak kullanılması kabul edilemez. Suriyeli mültecilerin yanı sıra Afganistan, Irak, İran ve Afrika'nın farklı ülkelerinden gelen mültecilerin de sınır dışı edilmeleri hak ihlallerinin yaşanmasına, yaşam kayıplarına neden olacağından sınır dışı işlemlerine ve baskılara derhal son verilmelidir. Mültecilerin yaşam alanları ve doğuştan gelen hakları koruma altına alınmalı, bir arada yaşama yönünde hak temelli politikalar geliştirilmelidir. Toplumu manipüle eden ayrımcı söylem ve uygulamalardan biran önce vazgeçilmeli ve mültecilerin kendi rızaları dışındaki tüm uygulamalara acilen son verilmelidir.

Mültecilerin sorun yaşadığı önemli konulardan biri de Geri Gönderme Merkezleri'dir (GGM). Başta avukata erişimin önemli bir sorun olduğu GGM'lerde uzun kalış süreleri ve yetersiz bilgilendirme, burada kalan kişileri ciddi bir belirsizliğe sürüklemektedir. Bu durum, mültecileri istemedikleri halde ülkelere "gönüllü geri dönüşe" itmektir. Bu dönemde ulusal medya ve sosyal medyada mültecilere yönelik ayrımcılığın ve nefret söyleminin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Takip eden dönemde de muhalefet partilerinin, iktidara yönelik eleştirilerinde mültecilerin Türkiye'deki varlığının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

EKONOMİK VE SOSYAL HAKLAR

Pandemi başta en kırılgan gruplar üzerinde olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan faydalanma bakımından derin olumsuz etkilere neden olmuştur. Covid-19 pandemisi 2020'nin ilk yarısında işgücü piyasalarında büyük ve hızlı istihdam ve gelir kayıplarına yol açmıştır. Özellikle seyahat kısıtlamaları ve iş yeri kapatmaları gibi önlemlerin yoğun olarak uygulandığı Mart-Nisan-Mayıs döneminde istihdam kayıpları yüksek, işsizlikteki artışlar büyüktür. Ancak TÜİK'in verileri aracılığıyla istihdam kayıplarını ve işsizlikteki artışı görmek

mümkün değildir. İnsan Hakları Derneği Ekonomik ve Sosyal Haklar Komisyonu tarafından hazırlanan “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Ekonomik Ve Sosyal Haklar Raporu”³³ bu durumu açık bir biçimde ortaya koymuştur.

OHAL KHK'ları ile kamudan (135 bin) ve özel sektörden ihraç edilip işsiz bırakılan 200 bin civarında emekçinin aileleri ile birlikte yaklaşık bir milyon insan açlığa mahkûm edilmiştir. Sivil ölüm diye tabir edebileceğimiz ihraçlar çok ağır bir ekonomik ve sosyal hak ihlali oluşturmaktadır. OHAL Komisyonu'nun bu hali ile çözüm üretmesi mümkün değildir. Bütün ihraçların tek bir KHK ile geri alınıp kurumların kendi içinde disiplin soruşturma süreçlerinin işletilerek darbe teşebbüsü ile ilişkili olanların tespiti yapılabilir. İhraçlarda “iltisak” kavramının kullanılmasının tamamen hukuka aykırıdır. Bu nedenle OHAL gerekçesine bağlı olarak sadece darbe teşebbüsü hususu araştırılarak karar verilebilir.

OHAL koşullarında kısıtlı olan işçi hakları daha da geriye gitmiştir. Yapılabilecek bazı grevler ertelenerek Türkiye’de fiili grev yasakları dayatılmıştır. Emekçilerin hak arama eylemleri kriminalize edilerek işçiler üzerinde yargı baskısı kurulması siyasi iktidarın ekonomik ve sosyal haklardan ne kadar çok uzaklaştığını göstermektedir.

Pandemi koşullarında işçi katliamlarının sayısının giderek artması ise oldukça vahimdir. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclis’inin verilerine göre iş kazaları/cinayetleri sonucu Türkiye’de 2020 yılında en az 2427 işçi iş cinayetlerinde yaşamını yitirdi³⁴. Ölen işçilerin sadece birinin sendikalı olduğunu da belirtmek isteriz. Son yıllarda iş kazası adı altında yaşamını yetiren işçi sayısında sürekli yükseliş vardır. Geçim sıkıntısı ile intihar vakalarında da ciddi bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Türkiye’de intiharların önemli nedenlerinden birisi geçim sıkıntısıdır.

Kamu veya özel sektörde ilk defa işe girecekler bakımından ise dayatılan güvenlik soruşturmaları sonucu on binlerce kişi işe başlatılmamıştır. Yalnız sağlık alanında yaklaşık yüzlerce yeni mezun hekim işe başlatılmamıştır. OHAL döneminde 29 Ekim 2016 tarihinde çıkarılan 676 sayılı KHK ile getirilen atamalarda “güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması yapılması şartı”, Anayasa Mahkemesi’nce Anayasa’ya aykırı bulunarak iptal edildi. Kararın gerekçesinde, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması kapsamında özel bilgilerin alınması, kaydedilmesi ve saklanması, özel hayata saygı hakkına sınırlama olarak değerlendirildi. Kararda ayrıca, düzenlemenin kamu makamlarının tedbir uygulama ve özel hayatın gizliliğine müdahale sınırlarını açıkça göstermediği ifade edildi. Bu yetkinin kötüye kullanılabileceği de vurgulandı. Anayasa Mahkemesi’nin kararının ivedilikle uygulanmasını ve mağduriyetlerin giderilmesini talep ediyoruz.

Ekonomik krizin etkisi ile işsizlik giderek artmakta ve buna bağlı olarak yoksulluk yaygınlaşmaktadır. İnsan haklarının amacı insanlığı korkudan ve yoksulluktan kurtarmaktır. Bu nedenle önümüzdeki dönem ekonomik ve sosyal hak alanında daha fazla mücadele edilmesi gerekmektedir.

2020 yılı hak ihlal raporu gösteriyor ki, insan hakları ve demokrasi mücadelesi kalıcı OHAL koşullarında pandemi tedbirleri altında da artarak devam edecektir.

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ

³³ <https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Covid-19-Pandemisi-S%C3%BCrecinde-Ekonomik-ve-Sosyal-Haklar-Raporu-1.pdf>

³⁴ <https://www.isigmeclisi.org/>

